

Bargieł, Barbara / Libera, Jerzy

Materiały pradziejowe z okolic Horyszowa Ruskiego, gm. Miączyn, pow. Zamość

Archeologia Polski Środkowowschodniej 6, 169-183

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BARBARA BARGIEL, JERZY LIBERA

MATERIAŁY PRADZIEJOWE Z OKOLIC HORYSZOWA RUSKIEGO, GM. MIĄCZYN, POW. ZAMOŚĆ

W Izbie Pamięci Szkoły Podstawowej w Horyszowie Ruskim¹, przechowywana jest kolekcja zabytków archeologicznych, głównie kamiennych i krzemienych, pochodzących zarówno z tej miejscowości, jak i najbliższych okolic², gromadzona na przestrzeni wielu lat przez uczniów. Opracowanie tego zbioru jest przyczynkiem do studiów nad osadnictwem pradziejowym pogranicza Padołu Zamojskiego i Działów Grabowieckich – jednostek leżących w obrębie Wyżyny Lubelskiej, oraz Kotliny Hrubieszowskiej stanowiącej zachodni skraj Wyżyny Wołyńsko-Podolskiej³. Przeprowadzone w tym rejonie badania powierzchniowe metodą AZP przez A. Urbańskiego przyniosły wyjątkowo skromne rezultaty. Odkryto tu bowiem jedynie 9 śladowych stanowisk archeologicznych, które powiązano z kulturami: pucharów lejkowatych, ceramiki sznurowej i trzciniecką, bądź stanowią materiały chronologicznie nieokreślone.

Zaprezentowane zabytki można powiązać z kilkoma horyzontami chronologicznymi. Najstarszy z nich dotyczy neolitu środkowego, z którym należy łączyć masywną regularną siekiere czworościenną (ryc. 1: a) oraz zapewne makrolityczne narzędzia wykonane z wiórów: drapacz, wióry częściowo retuszowane i półtylczak o wyswieconej krawędzi – ostatnie z nich bywają określane mianem sierpców (ryc. 2: a, b; 3: a, b; 4: c; 6: a). Wszystkie te formy mają liczne analogie w materiałach tzw. przemysłu małopolskiego kultury pucharów lejkowatych (m. in. B. Balcer 1975, s. 139-145). Z grupy tych narzędzi najbardziej interesującym jest makrolityczny półtylczak (ryc. 3: b), forma jeszcze do niedawna niespotykana lub bardzo rzadko łączona z osadnictwem tej kultury (np. B. Balcer 1975, ryc. 18: 4 – tam jako sierpiec). Najbliższymi analogiami mogą być okazy znalezione w grobie 16/2 na cmen-

tarzysku kultury pucharów lejkowatych w Malicach Kościelnych na Wyżynie Sandomierskiej (B. Bargiel, M. Florek, J. Libera 1998, s. 48, ryc. 3: 1, 2) oraz w zniszczonym grobie w Motyczu na Płaskowyżu Nałęczowskim (J. Libera, 1985, tabl. II: 4). Z tym samym horyzontem należy łączyć zbliżone morfometrycznie narzędzia – wiertnik oraz masywny wiór (ryc. 1: b; 3: a – por. B. Balcer 1975, s. 106).

Młodsza chronologię wyznacza pojedynczy okaz bardzo regularnej siekiery czworościennej o obrysie trapezowatym (ryc. 2: c), typowy wytwór ludności kultury amfor kulistych.

Najwięcej znalezisk z analizowanej kolekcji pochodzi z przełomu neolitu i epoki brązu. Dotyczy to przede wszystkim toporków posiadających wyraźnie opuszczone ostrza. Fragmentaryczny stopień zachowania dwóch egzemplarzy oraz wyraźna przeróbka okazu trzeciego (ryc. 4: a; 5: b; 6: c) uniemożliwia dokładną klasyfikację ich w istniejących systematykach. Tego typu toporki znane są zarówno z zespołów kultury ceramiki sznurowej, jak i w mniejszym zakresie z ugrupowań postsznurowych.

Z tym samym okresem (z możliwością poszerzenia o II okres epoki brązu) należy łączyć grupę siekier dwuściennych (ryc. 4: b; 6: b; 7: b; 9: b; 10: a-c). Te stosunkowo płaskie okazy na terenie Małopolski pojawiły się w kulturze ceramiki sznurowej, stanowiąc często wyposażenie grobowe ludności tej kultury. Masowo jednak występują w początkowym okresie epoki brązu. Na Lubelszczyźnie odkryto je przede wszystkim w inwentarzach grobowych kultury strzyżowskiej. Poza tym obszarem znane są z zespołów zwartych kultury mierzanowickiej (np. Mierzanowice), natomiast znacznie rzadziej notowane są wśród inwentarzy grobowych kultury trzcinieckiej (por. H. Taras 1995, s. 80). Ich dyspersję dla międzyrzecza Wisły i Bugu oraz dorzecza Sanu prezentują kartogramy autorstwa B. Bargiel (1991, ryc. 2) oraz A. Zakościelnej i J. Libery (1991, mapa 2, 3).

Z I okresem epoki brązu należy łączyć kolejne zabytki – masywne siekiery gruboowalne oraz grubosoczewkowate, formy znane dotychczas wyłącznie z zespołów zwartych kultur mierzanowickiej i strzyżowskiej (ryc. 3: c; 8: a, b; 9: a, c). Inne zabytki z tego okresu to dwa „groty” krzemienne. Są to okazy o wierzchołkach liściowatych z dobrze wyodrębnionymi trzonkami nazwane ostatnio płoszczami typu Czerniczyn-Torczyń, których obecność na tym obszarze należy wiązać wyłącznie z kulturą mierzanowicką (por. J. Libera 2001, s. 127, ryc. 37, mapa 11, s. 147-148, tabl. XIII: c, d).

W prezentowanej kolekcji znajduje się grupa zabytków pradziejowych o nieznanym bliżej chronologii, a należą do

¹ Miejscowość ta określona jest także jako: Horyszów, np. w *Wykazie nazw miejscowości w Polsce*, t. I, A-J, Warszawa 1980; także na mapie topograficzno-administracyjnej w skali 1:100 000 *Województwo zamojskie* – wydanej przez Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne w Katowicach [brak miejsca i roku wydania].

² Kolekcja ta licząca 33 przedmioty została nam udostępniona do zinventaryzowania w roku 1993 za pośrednictwem nauczyciela historii z Horyszowa. Przeprowadzona wówczas próba ustalenia lokalizacji poszczególnych zabytków dała wynik negatywny. Natomiast według dokumentacji AZP (obszar 88-91) przechowywanej w Wojewódzkim Oddziale Służby Ochrony Zabytków w Lublinie – delegatura w Zamościu w kolekcji liczącej 14 zabytków stosunku do dwóch zabytków określono ich bliższą lokalizację. Dotyczy to siekiery łączącej z kulturą pucharów lejkowatych znalezionej w Koniuchach oraz bliżej nieokreślonego „sztyletu” pochodzącego z Zawalowa.

³ Podziały jednostek w układzie dziesiętnym przyjęto za J. Konrackim (1978).

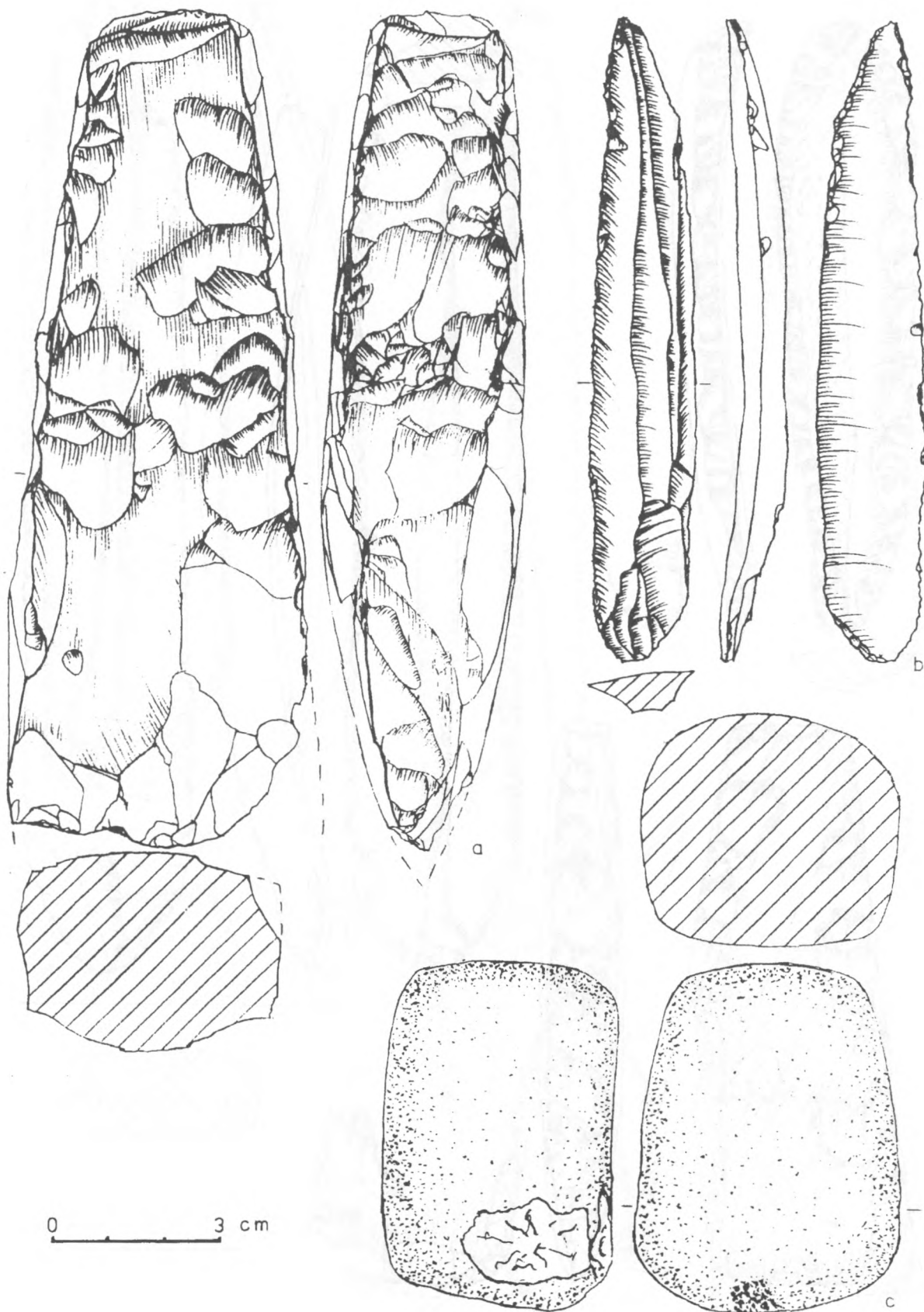
Tab. 1. Katalog zabytków kolekcji przechowywanej w Izbie Pamięci Szkoły Podstawowej w Horyszowie Ruskim.

L.p.	Rodzaj zabytku	Maksymalne wymiary (długość, szerokość, grubość) w mm	Ryc.	Chronologia, kultura
1	Fragment siekiery czworościennej	[149] x 54 x 35	1:a	N : KPL
2	Wiertnik wiórowy o częściowo retuszowanej płasko podstawie	114 x 18 x 9	1:b	N
3	Fragment toporka (?) wtórnice przerobionego	- 61 x 48 x 40	1:c	N – EB
4	Drapacz na wiórowcu obubocznym*	108 x 25 x 10	2:a	N: KPL
5	Fragment wiórowca jednobocznego*	- 150 x 30 x 13	2:b	N: KPL
6	Siekiera czworościenna	98 x [37] x 10	2:c	N: KAK
7	Fragment wióra	142 x 34 x 10	3:a	N
8	Połytlczak na wiórze częściowo retuszowanym*	162 x 31 x 8	3:b	N: KPL
9	Obuchowy fragment siekiery owalnej	39 x 31 x ?	3:c	I okres EB
10	Skrobacz	59 x 28 x 7	3:d	N – EB
11	Fragment toporka z opuszczonym ostrzem	87 x 52 x ?	4:a	N/EB
12	Fragment dwuściennej siekiery	56 x 44 x 13	4:b	I okres EB
13	Fragment wióra częściowo retuszowanego*	119 x 32 x 9	4:c	N: KPL
14	Toporek wtórnice przerabiany	105 x 61 x 64	5:a	N – EB
15	Fragment toporka z opuszczonym ostrzem	56 x 42 x 36	5:b	N/EB
16	Zniszczony drapacz (?) na wiórze częściowo retuszowanym*	121 x 25 x 7	6:a	N: KPL
17	Siekiera dwuścienna	110 x 46 x 10	6:b	N/EB
18	Toporek z opuszczonym ostrzem, prawdopodobnie przerabiany	85 x 57 x 40	6:c	N/EB
19	Półwytwór toporka ze zwężonym ostrzem	159 x 62 x 51	7:a	N – EB
20	Fragment dwuściennej siekiery	49 x 40 x 16	7:b	N/EB
21	Dwuścienna siekiera	[144] x 68 x 38	8:a	I okres EB
22	Fragment owalnej siekiery	63 x 55 x 35	8:b	I okres EB
23	Dwuścienna siekiera, wtórnice przerobiona	101 x 56 x 32	9:a	I okres EB
24	Fragment dwuściennej siekiery	[56] x 39 x 10	9:b	N/EB
25	Fragment dwuściennej siekiery	86 x 57 x 29	9:c	I okres EB
26	Fragment dwuściennej siekiery	102 x 49 x 18	10:a	N/EB
27	Fragment dwuściennej siekiery	56 x 45 x 17	10:b	N/EB
28	Fragment dwuściennej siekiery	66 x 49 x 16	10:c	N/EB
29	Płoszcze	177 x 54 x 7	11:a	I okres EB: KM
30	Płoszcze	150 x 60 x 7	11:b	I okres EB: KM
31	Fragment ceramiki			Kultura łużycka
32	Fragment ceramiki			Pradziejowa
33	Fragment ceramiki			Późne średniowiecze

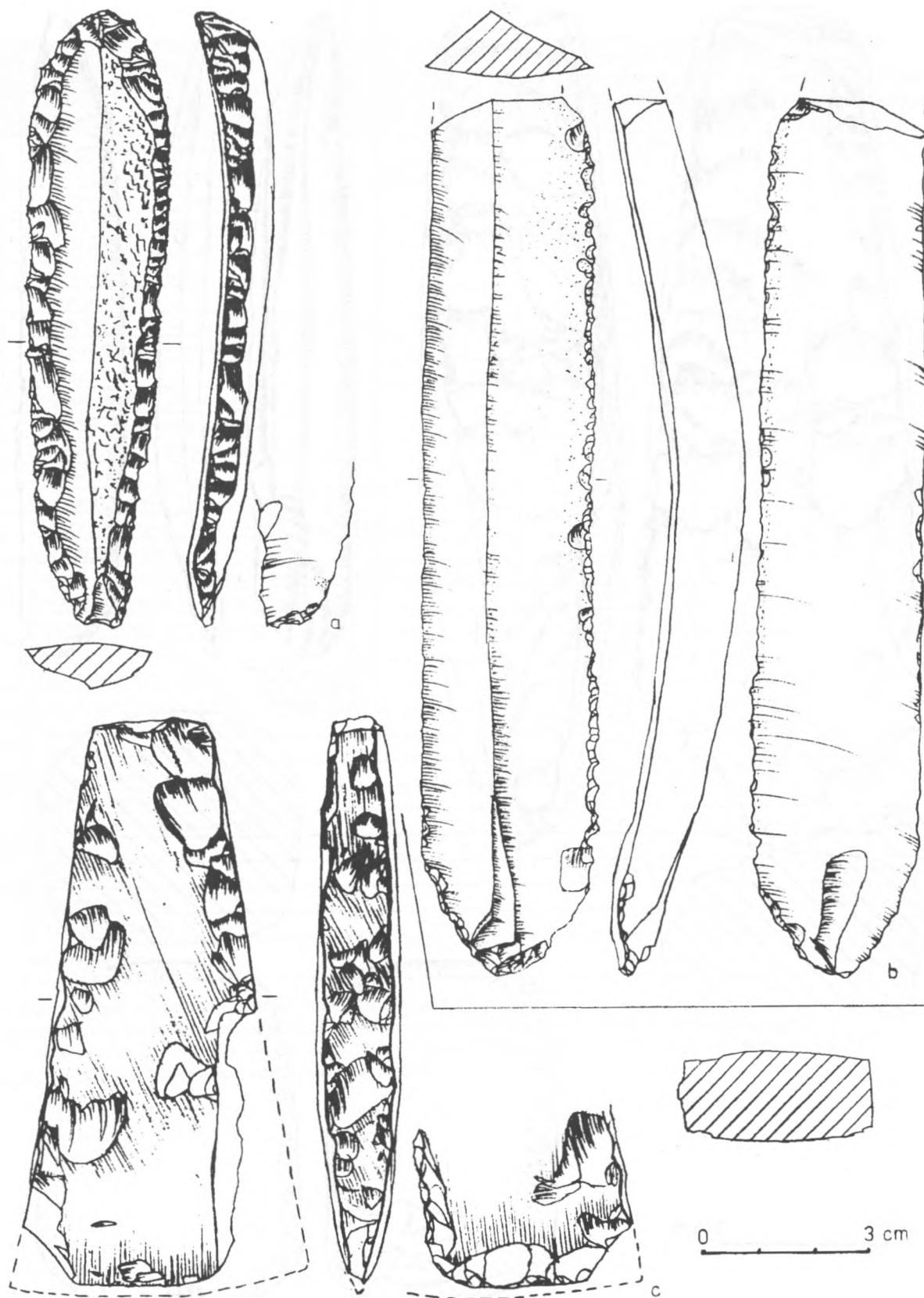
* Okazy posiadające wyświecenia „żniwne” krawędzi bocznych.

W nawiasach kwadratowych podano wartości zrekonstruowane, natomiast minus (-) oznacza niepełne wymiary.

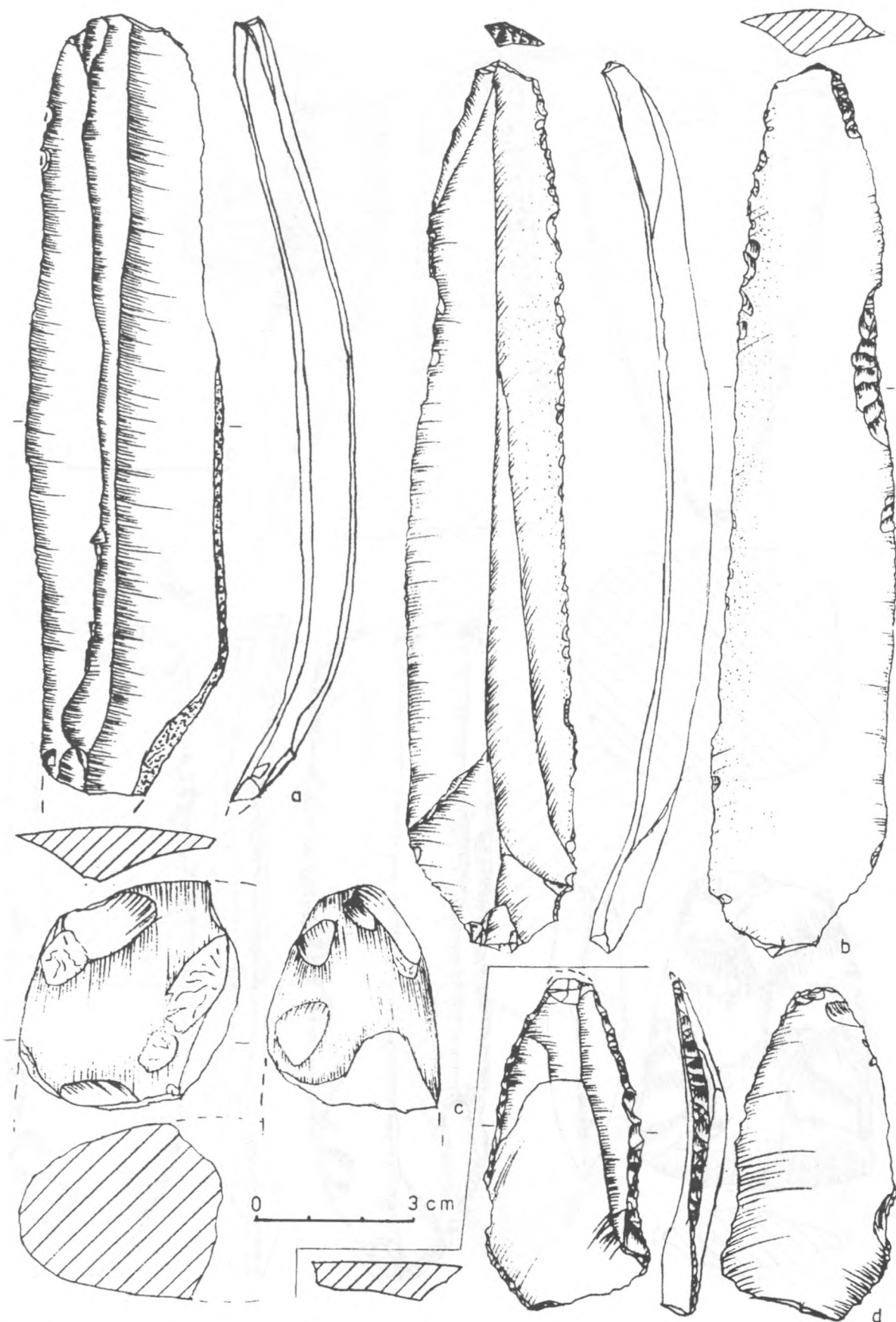
Wykaz stosowanych skrótów: EB – epoka brązu, KAK – kultura amfor kulistych, KM – kultura mierzanowicka, KPL – kultura pucharów lejkowatych, KS – kultura strzyżowska, N – neolit.

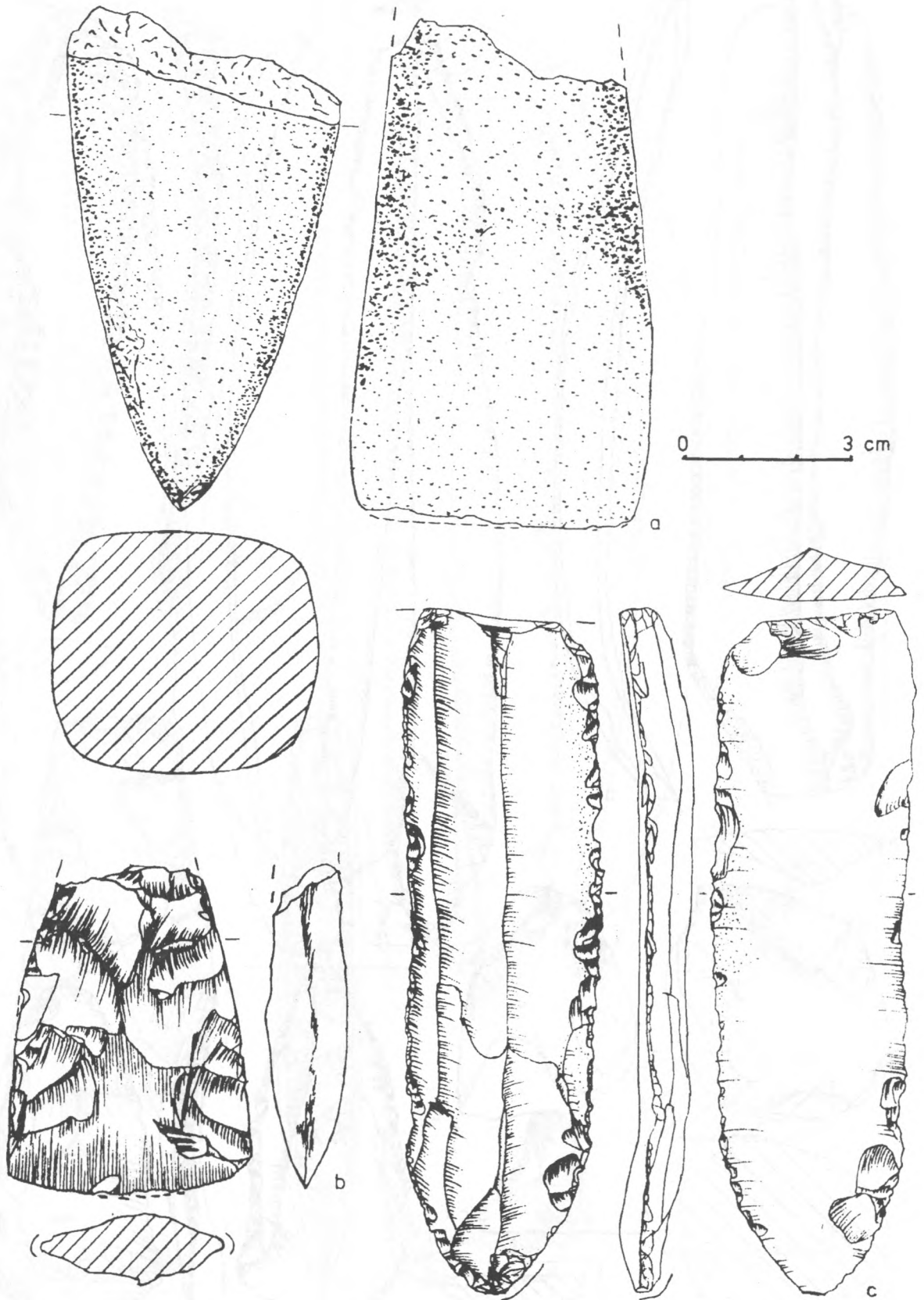
Ryc. 1. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia krzemienne i kamienne.

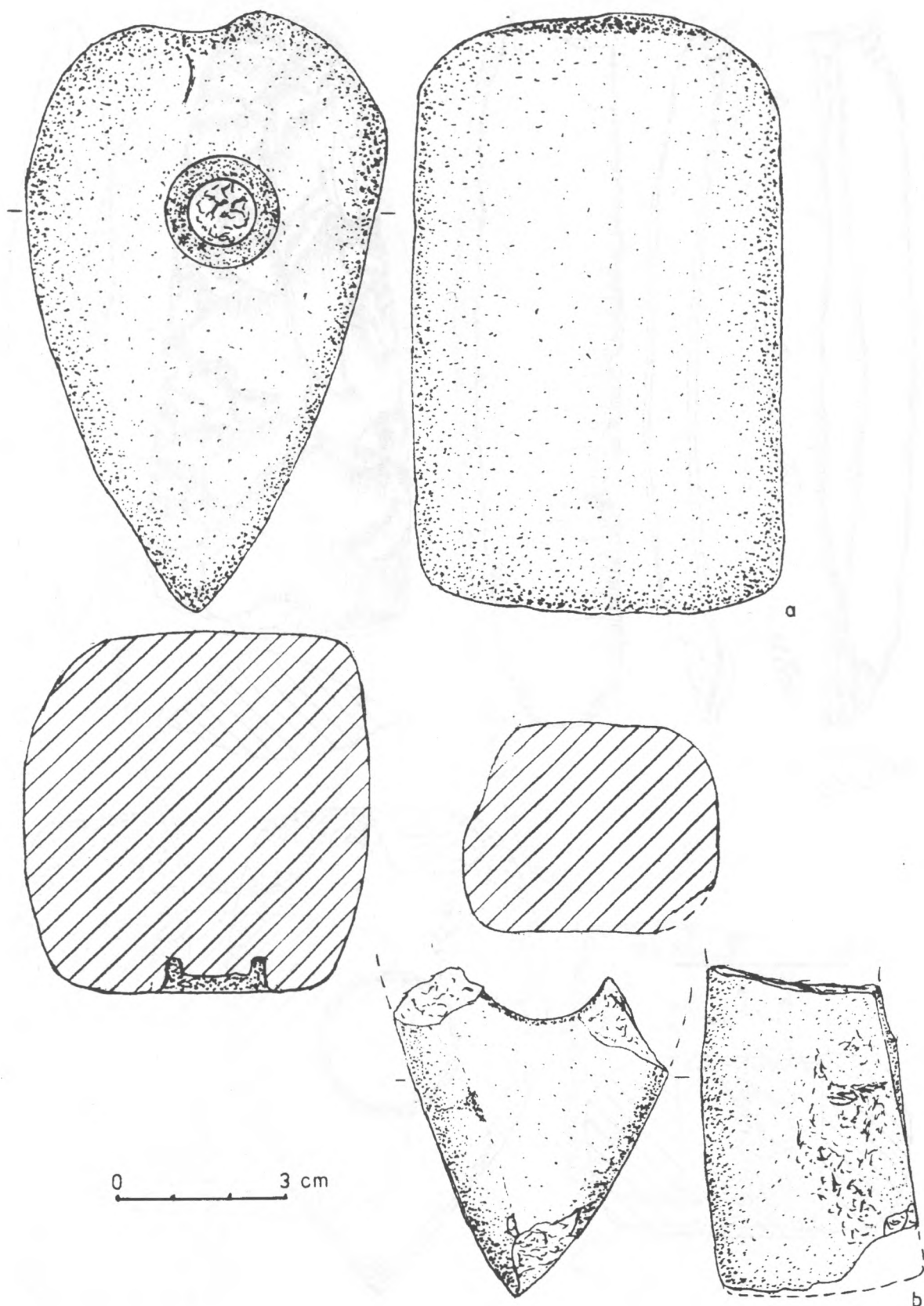
Ryc. 2. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia krzemienne.

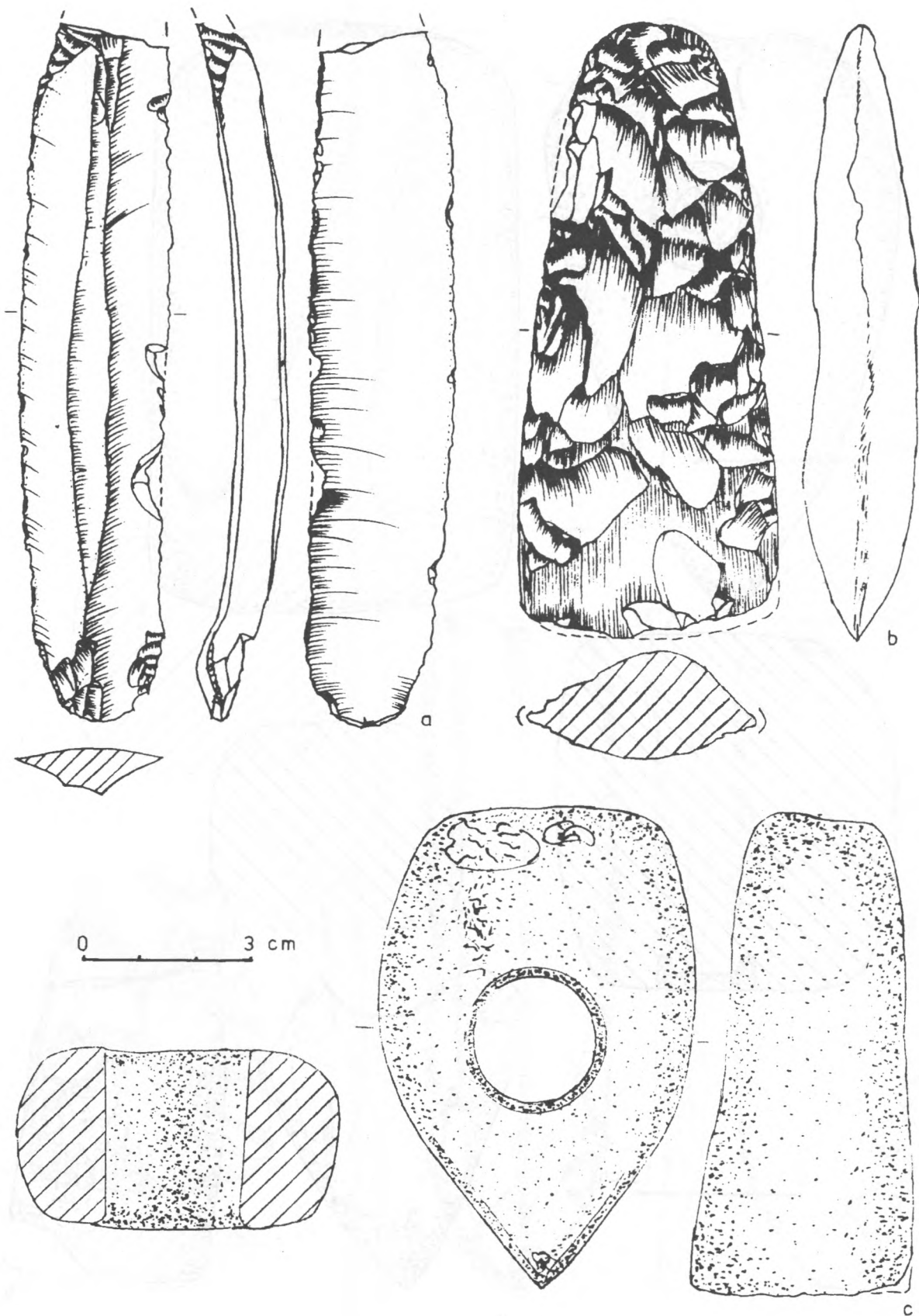
Ryc. 3. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia krzemienne.

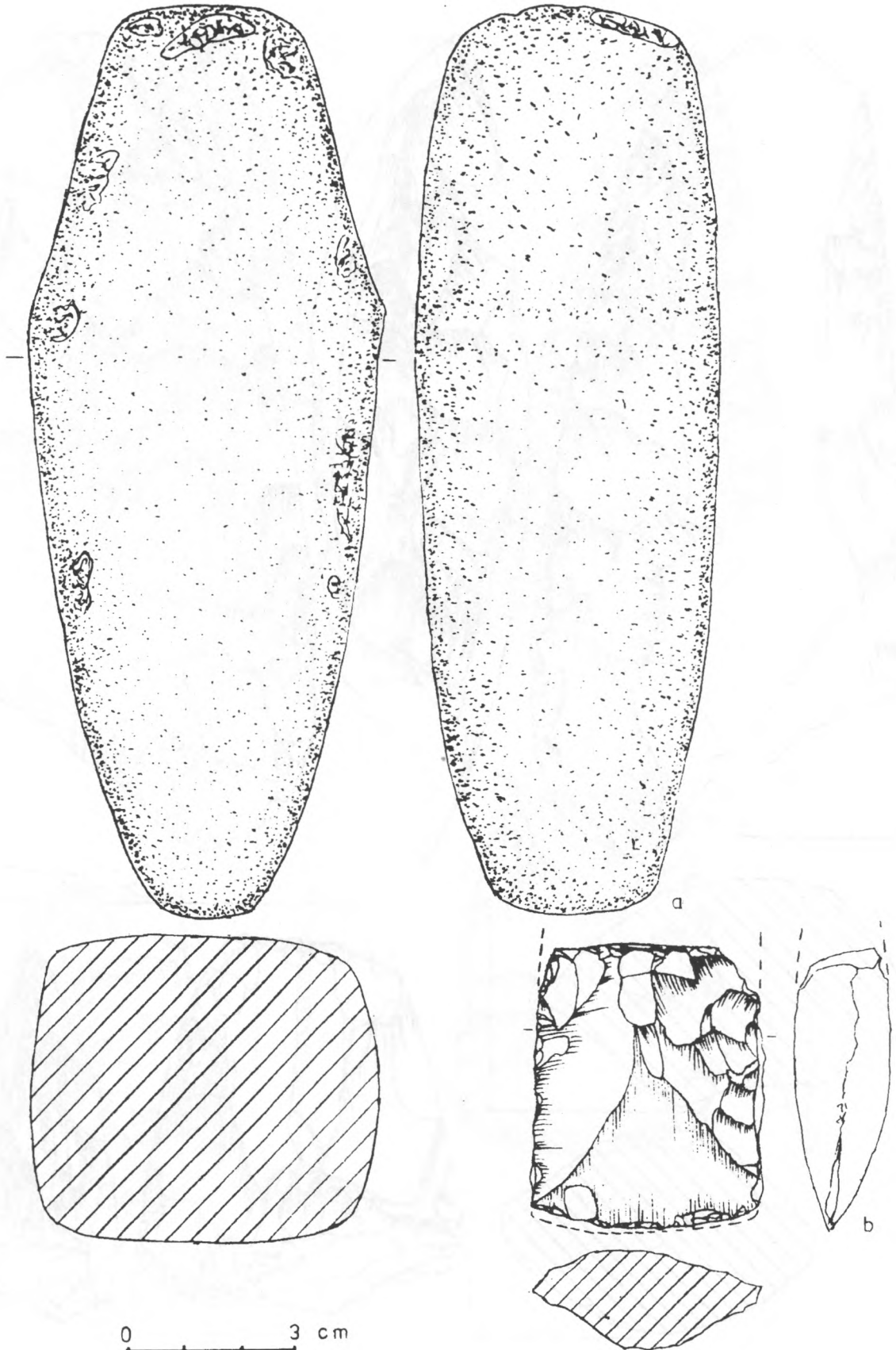
Ryc. 4. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia kamienne i krzemienne.

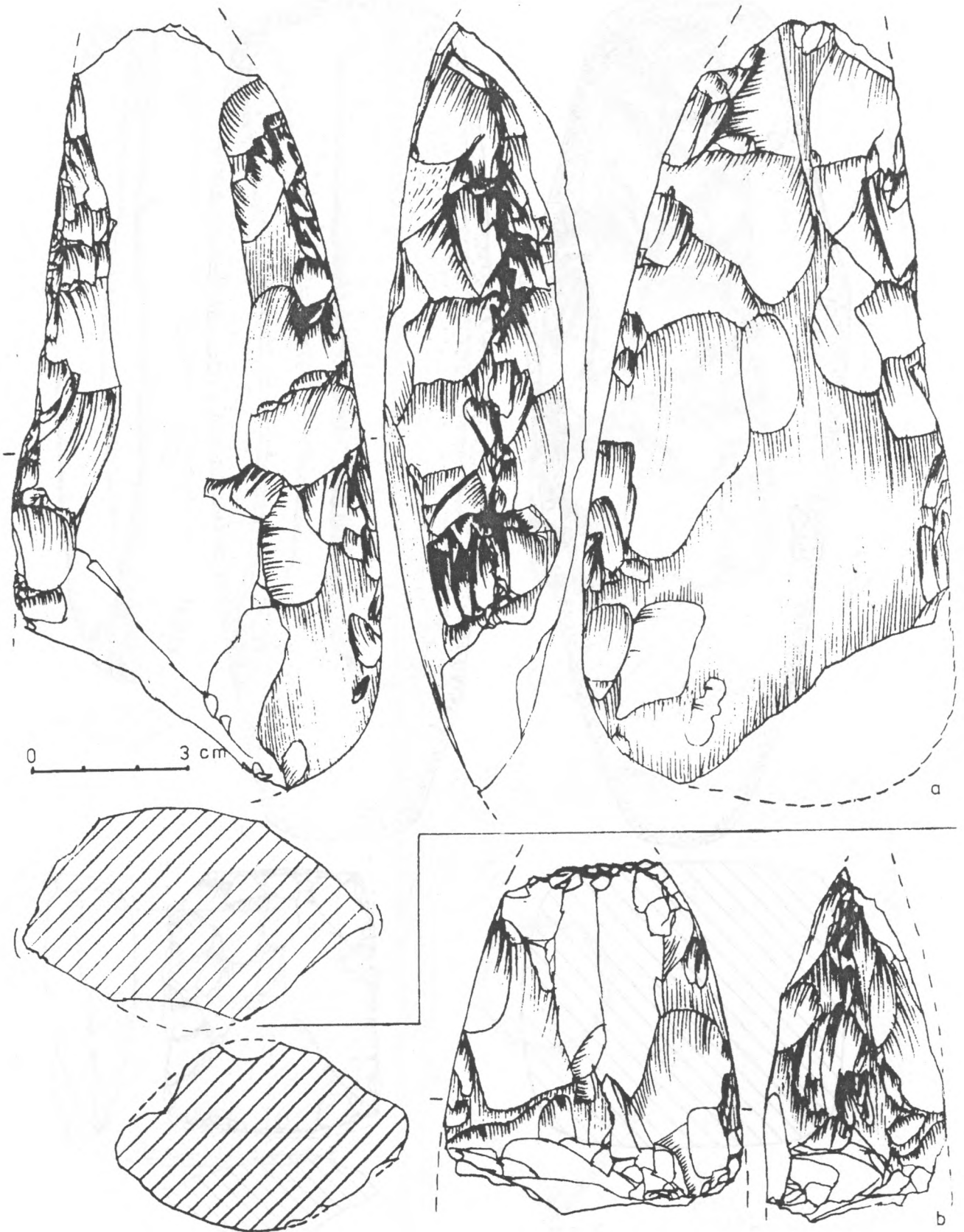
Ryc. 5. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia kamienne.

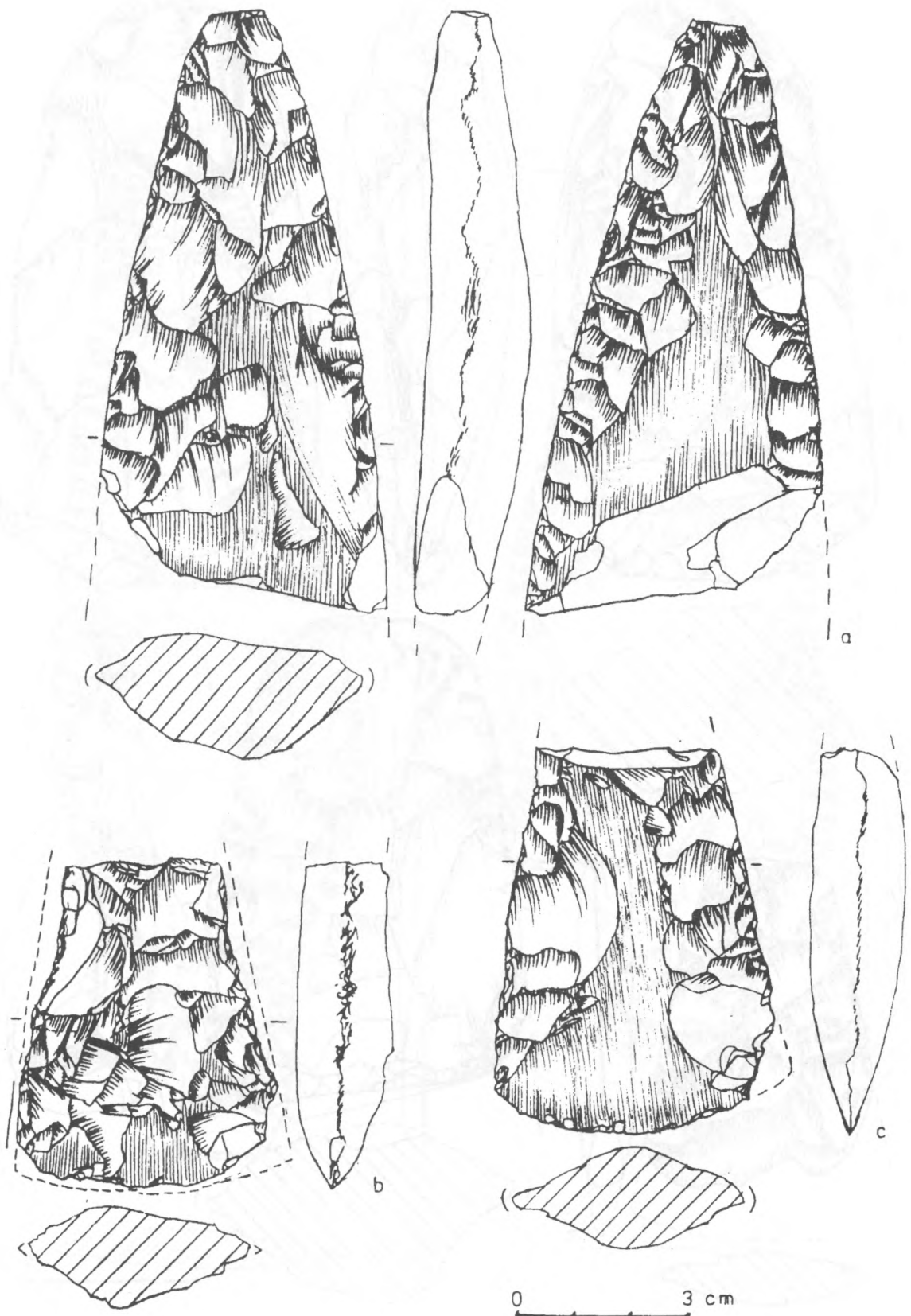
Ryc. 6. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia krzemienne i kamienne.

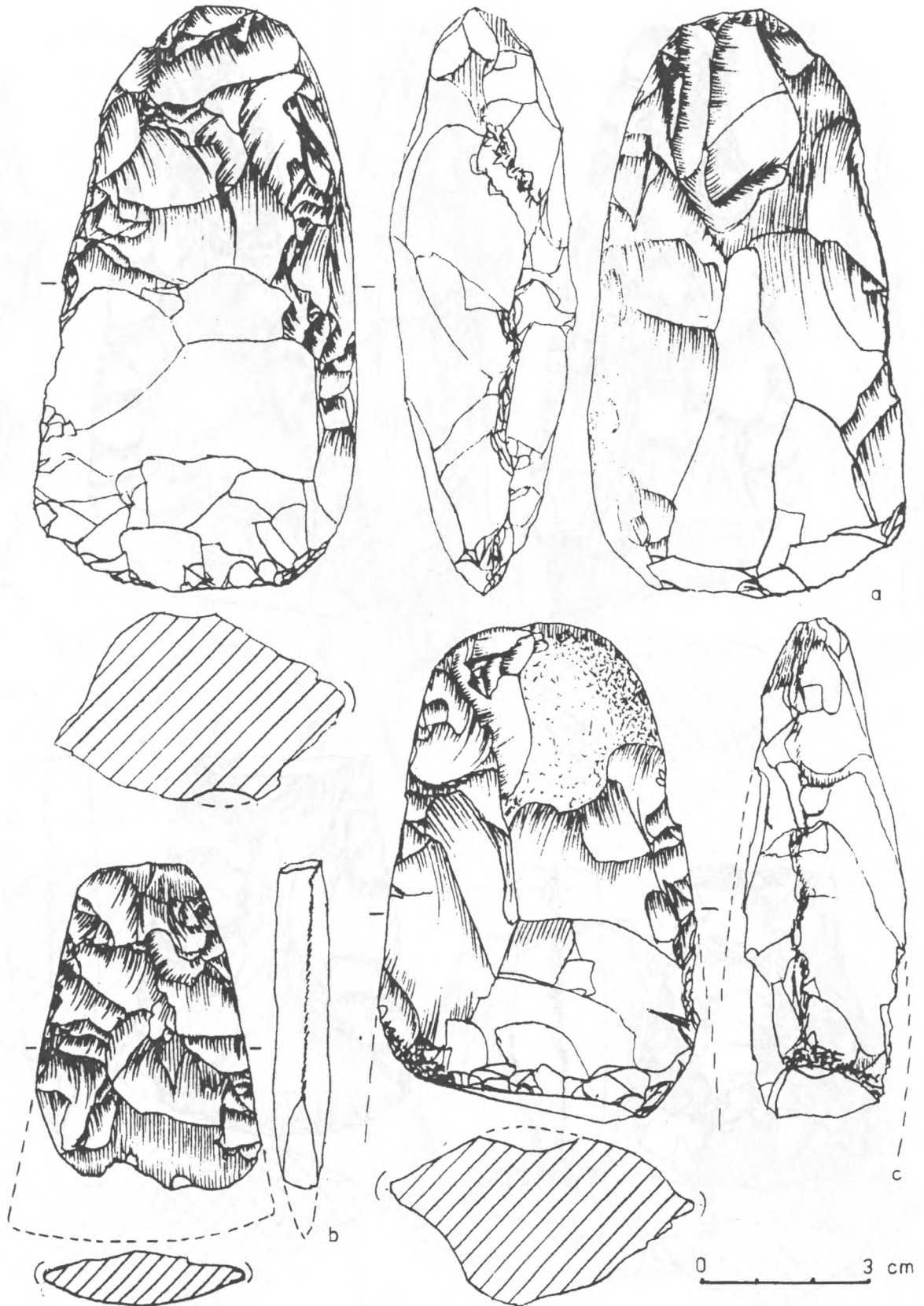
Ryc. 7. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia kamienne i krzemienne.

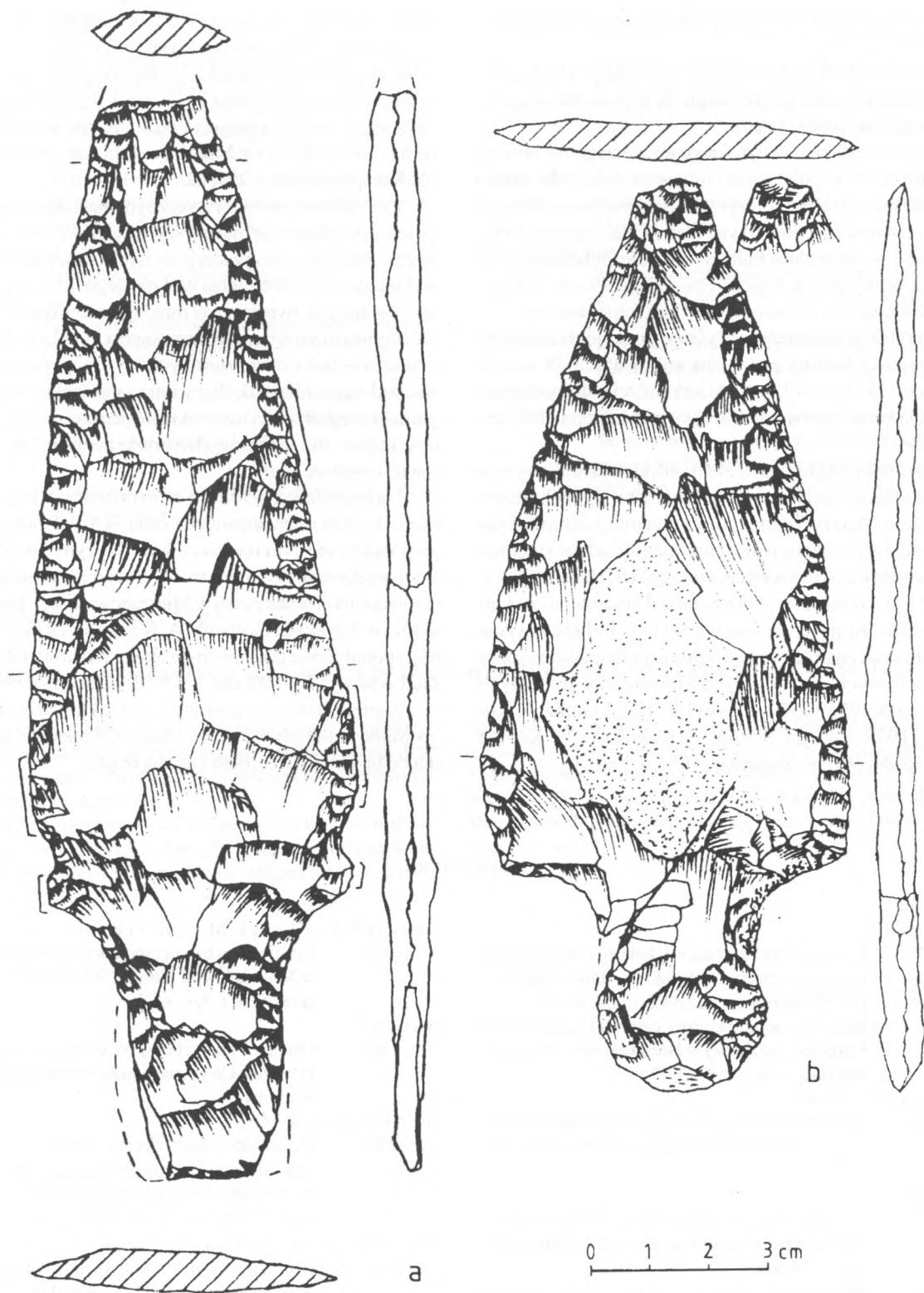
Ryc. 8. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia krzemienne.

Ryc. 9. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia krzemienne.

Ryc. 10. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia krzemienne.

Ryc. 11. Okolice Horyszowa Ruskiego. Narzędzia krzemienne.

nich nieokreślonej funkcji (tłuk ?) przedmiot z fragmentu toporka, skrobacz wykonany z wiórodłupka, wtórnie uformowany toporek kształtu „serkowatego” wykonany z masywnego ostrza oraz półwytwór toporka pięciobocznego (ryc. 1: c; 3: d; 5: a; 7: a).

Wszystkie zabytki krzemienne wykonano z doskonałego surowca wołyńskiego typowego dla tych terenów w neolicie i początkach epoki brązu.

Udział krzemienia wołyńskiego jest szczególnie wysoki wśród inwentarzy społeczności wczesnorolniczych na terenach wschodniej części Wyżyny Lubelskiej począwszy od kultury ceramiki wstęgowej rytej (por. A. Zakościelna 1981, tab. 1), jak i w materiałach kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej (por. A. Zakościelna 1996, s. 19, tab. 1, 2, ryc. 2, 3) pochodzących zarówno z osad, jak i cmentarzysk.

Dystrybucja krzemienia wołyńskiego wzmogła się w czasie egzystencji kultury pucharów lejkwatych. W ocenie B. Balcera (1983, s. 180, ryc. 34) ludność tej kultury eksportowała ten surowiec na odległość sięgającą ponad 600 km (Poganice).

Późny neolit na terenach ziem polskich charakteryzuje się spadkiem udziału krzemienia wołyńskiego. W kulturze amfor kulistych pozycję dominującą przejmują krzemień pasiasty, na dalszym miejscu można wymienić udział krzemienia czekoladowego i świciechowskiego (B. Balcer 1983, s. 207-208). W kulturze tej większy udział krzemienia wołyńskiego zaznacza się jedynie na wschodniej Lubelszczyźnie i w Wołyniu skąd znanych jest co najmniej kilkanaście siekier czworosiecznych pochodzących z inwentarzy grobowych (por. S. Nosek 1954/1955, s. 87, 90, 108, 122; J. Gurba, A. Kutylowski 1969, s. 454; J. Scibior, A. Kokowski, W. Koman 1991, s. 83-84, 86; I. K. Svešnikov 1983, s. 13-14).

Wśród ludności kultury ceramiki sznurowej jedynie tzw. grupa lubaczowska w większym stopniu wykorzystywała krzemień wołyński produkując z tego surowca wióry, wiórowce, grociki oraz siekiery czworosieczne i dwuosieczne (J. Machnik 1966, s. 47-52; J. Bagińska 1997, ryc. 4: b, f, g; 1998, ryc. 5: d-f; J. Bagińska, W. Koman 1991, ryc. 6: 1-7, 7: 1-7, 8: 1-4, 9: 2; W. Koman 1997, ryc. 3: 4-5; 1998, ryc. 4: 3-6; 1999, ryc. 5: 1-17). Pojedyncze egzemplarze notowane są także na terenie Wyżyny Miechowskiej, np. Żerniki Górne (A. Kempisty 1978, s. 254, tab. 1).

Zjawiskiem charakterystycznym dla I okresu epoki brązu jest pojawienie się makrolitrycznych wyrobów bifacjalnych – płoszczy i noży sierpowatych, których większość wykonana jest z krzemienia wołyńskiego. Ich nasycenie obserwowane jest zwłaszcza w międzyrzeczu Wisły i Bugu ze szczególnym uwzględnieniem wschodniej Lubelszczyzny i związane jest z eksportem tych wyrobów przez ludność wschodniego odłamu kultury mierzanowickiej (tzw. grupy gródecko-zdołbickiej), a w okresie późniejszym przez ludność kultury strzyżowskiej i być może trzcinieckiej – zwłaszcza na obszarze Wołynia.

Na pozostałych terenach ziem polskich w trakcie egzystencji kultury mierzanowickiej krzemień wołyński występuje sporadycznie. Na cmentarzyskach Wyżyny Środkowopolskiej pojedyncze wytwory, m. in. grociki z tego surowca odnotowano na cmentarzysku w Mierzanowicach (J. Bąbel 1987, s. 46) i w Żernikach Górnych (A. Kempisty 1978, s. 315, tab. 45), sporadycznie dociera on do okolic Krakowa (R. Hachulska-Ledwos 1967, s. 90, tabl. I: 4-5; M. Godłowska 1984, s. 41).

Zaprezentowane materiały z okolic Horyszowa Ruskiego, mimo braku ich dokładnej lokalizacji stanowią nowe źródła do badań nad neolitem i epoką brązu.

LITERATURA

- Bagińska J.
1997 Cmentarzysko kurhanowe kultury ceramiki sznurowej na Grzędzie Sokalskiej – stanowisko Łubcze 37, Werszczyca 1, APŚ, t. 2, s. 45-52.
1998 Badania kurhanu kultury ceramiki sznurowej na Grzędzie Sokalskiej w Hubinku, stan. 4, woj. zamajskie, APŚ, t. 3, s. 69-77.
- Bagińska J., Koman W.
1991 Badania nad kurhanami kultury ceramiki sznurowej na Grzędzie Sokalskiej, Lub. Mat. Arch., t. 6, s. 73-87.
- Balcer B.
1975 *Krzemień świciechowski w kulturze pucharów lejkwatych. Eksploatacja, obróbka i rozprzestrzenienie*, Wrocław.
1983 *Wytwórczość narzędzi krzemienych w neolicie ziem polskich*, Wrocław.
- Bargieł B.
1991 Badania nad I okresem epoki brązu na Lubelszczyźnie, Lub. Mat. Arch., t. 6, s. 103-134.
- Bargieł B., Florek M., Libera J.
1998 Drugi sezon badań cmentarzyska neolitycznego w Malicach Kościelnych, stan. 1, woj. tarnobrzeskie, APŚ, t. 3, s. 44-55.
- Bąbel J.
1987 Obrządek pogrzebowy we wczesnym okresie epoki brązu na Wyżynie Sandomierskiej (mps dr UW, Warszawa).
- Godłowska M.
1984 Znaleźisko amforki kultury strzyżowskiej z Krakowa-Nowej Huty na tle występowania tam śladów osadnictwa z przełomu neolitu i początków epoki brązu, Spr. Arch., t. 36, s. 39-47.
- Gurba J., Kutylowski A.
1969 Grób kultury amfor kulistych w Kułakowicach, pow. Hrubieszów, WA, t. 34, s. 454.
- Hachulska-Ledwos R.
1967 Materiały kultury ceramiki sznurowej odkryte koło Kopca Wandy (Kraków-Nowa Huta), Mat. Arch., t. 8, s. 89-104.

- Kempisty A.
1978 *Schylek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*, Warszawa.
- Koman W.
1997 Sprawozdanie z badań kurhanu na stan. 27 w Łubczu, woj. zamojskie, APŚ, t. 2, s. 37-44.
1998 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych kurhanu 4 kultury ceramiki sznurowej na stan. 3 w Hubinku, APŚ, t. 3, s. 61-68.
1999 Wyniki ratowniczych badań kurhanu nr 2 kultury ceramiki sznurowej w Łubczu na stan. 25, pow. Tomaszów Lubelski, APŚ, t. 4, s. 41-56.
- Kondracki J.
1978 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Libera J.
1985 Przemysł krzemienisty kultury pucharów lejkowatych na Lubelszczyźnie, WA, t. 47 [1982], s. 169-189.
2001 *Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainie (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza)*, Lublin.
- Machnik J.
1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław.
- Nosek S.
1954/55 *Kultura amfor kulistych na Lubelszczyźnie*, Ann. UMCS, sec. F, vol. 5, s. 55-158.
- Svešnikov I. K.
1983 *Kultura šarovidnych amfor*, „Archeologija SSSR”, vyp. 27, Moskva.
- Ścibior J., Kokowski A., Koman W.
1991 *Zespoły grobowe kultury amfor kulistych z zachodniej części Wyżyny Wołyńskiej*, Spr. Arch., t. 43, s. 79-108.
- Taras H.
1995 *Kultura trzciniacka w międzyrzeczu Bugu, Wisły i Sanu*, Lublin
- Zakościelna A.
1981 *Materiały krzemienne tzw. kultur południowych z Lubelszczyzny*, Ann. UMCS, sec. F, vol. 35/36, s. 1-23.
1996 *Krzemieniarstwo kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej*, Lub. Mat. Arch., t. 10.
- Zakościelna A., Libera J.
1991 *Wykorzystanie surowców krzemienistych z okolic Świeciechowa w schyłkowym neolicie i we wczesnej epoce brązu w Polsce południowo-wschodniej*, Lub. Mat. Arch., t. 6, s. 135-180.

BARBARA BARGIEŁ, JERZY LIBERA

PREHISTORIC ARTEFACTS FROM THE VICINITY OF HORYSZÓW RUSKI, MIĄCZYŃ COMMUNE, ZAMOŚĆ DISTRICT

In a memory chamber of the local primary school in Horyszów Ruski, a collection of archaeological artefacts is kept. It is a collection of mainly stone and flint artefacts coming from this town and the surrounding area.

The artefacts on display can be associated with several chronological horizons. The oldest items, that is, an axe and blade tools can be associated with the Funnel Beaker culture (Tab. 1: a; 2: a, b;

3: a, b; 4: c; 6: a); another axe belongs to the Globular Amphorae culture (Tab. 2: c). Some dihedral axes and battle axes can be dated to the turn of the Neolithic and the Bronze Age (Tab. 4: a, b; 5b; 6: b, c; 7: b; 9: b; 10: a-c). The massive axes and flint projectile points should be ascribed to period I of the Bronze Age (Tab. 3c; 8: a, b; 9: a, c; 11: a-b).

Katedra Archeologii UMCS w Lublinie